

EZ-ZECCÂC'A NİSBET EDİLEN "İ'RÂBÜ'L-KUR'ÂN" KİMİNDİR? ve BU KİTABIN GERÇEK ADI NEDİR?...

Prof. Dr. Durmuş Ali KAYAPINAR (*)

Bu çalışma, yazarı ve ismi bilinmeyen bir kitabın yazarını ve ismini belirlemeyi konu alan bir çalışmadır.

1963 yılında Dr. İbrâhîm'ül-Ebyârî İ'râb'ül-Kur'ân adında bir kitap tahkik etmiş ve tahkik ettiği bu kitabın yazarını kesin olarak belirleyememiş olmalı ki, kitabın matbû' nüshası üzerine, yazarı yerine, "El-Mensûb. İle'z-Zeccâc" tâbîrini koymuştur.

Takdîr edileceği üzere "Zeccâc'a nisbet edilen" demek olan bu tâbir, kitabın zeccâc'a âit olduğunu değil de, Zeccâc'a nisbet edildiği iddiâsını gündeme getirmektedir. Bu iddiâ doğru mudur. Kitâb gerçekten Zeccâc'ın mıdır?.. Zeccâc'ın değilse kimindir?..

Ayrıca yazarı üzerinde şüphe bulunan bu kitabın acabâ ismi üzerinde de aynı şüphe vârid olabilir mi? Konu olarak bir İ'râb'ül-Kur'ân mı, yoksa tamâmen ayrı bir yazara âit başka bir kitap mıdır?.. Başka bir kitapsa, adı nedir?

1987-88 yılları, Yazmalarının Tanıtımıyla İ'râb'ül-Kur'ân Literatürü konusunu araştırırken, dünyada yayınlamış altı İ'râb'ül-Kur'ân'dan biri ve en eskisi görünen bu kitap dikkatimi çekmiş, üzerinde bir çalışma yaparak, bu kitabın gerçekten Zeccâc'ın olup olmadığını belirleminin büyük bir önem taşıdığını fark etmiştim. Zirâ eğer Zeccâc'ın olduğu kesinleşirse, İ'râb'ül-Kur'ân'ların en eskisi ve anası belirlenmiş olacaktı.

Bu gâyeyi gerçekleştirmek için, yazarı meçhûl olan bu kitap ve yazarı hakkında muhakkıkının ileri sürdüğü fikirlerin tahlîli ile işe başlayıp; kitabın muhtevâsından, yaptığı atıflardan, işlediği konular ve üslûbunun vereceği ipuçlarından yararlanarak yukardaki sorulara cevap bulmaya çalışacağız. Böylece ilim dünyâsına karanlık kalan bu konuyu aydınlığa kavuşturmayı umuyoruz. Gayret bizden, muvaffakiyyet Allâh'tandır.

(*) S.Ü. İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

İ'râb'ül-Kur'ân adında üç ciltlik bir kitab Dr. İbrâhîm'ül-Ebyârî tarafından tahkîk edilerek 1963 yılında neşr edilmiştir. Bu kitabın yazarı yerine "El-Mensûb ile'z-Zeccâc: Zeccâc'a nisbet edilen.." tâbiri konmuştur. Bu tâbirden, bu kitabın gerçek sâhibinin kim olduğu net olarak anlaşılmamaktadır. Nitekim "El-Mensûb ile'z-Zeccâc" adında bir müellif yoktur. Aynı kitabın birinci cildinin başına kitabın yazarı yerine Ez-Zeccâc ismi konmuştur. Bu cildin ilk sayfasında da muhakkik İbrâhîm'ül-Ebyârî'nin şu sözleri yer almaktadır:

"Bu kitabın ve müellifinin ismi etrafında bir inceleme söz konusu olacaktır. Bu inceleme, kitabın sonunda fihristlerle birlikte yer alacaktır. Hakında şüpheye düştüğüm bu husûsa burada işâret etmek istedim.." (1)

İ'râb'ül-Kur'ân Literatürü konulu çalışmamızda, altmışdokuz İ'râb'ül-Kur'ân-kitabının başlangıcından günümüze kadar, kronolojik sırayla, yazarları ve kütüphanelerdeki yazmalarını durumuyla birlikte tanıtmıştık. Bu arada yazarı meçhûl olan İ'râb'ül-Kur'ân konulu kitapları da bu kronolojik sıranın sonuna alarak, onlar hakkında da kısa bilgiler vermiştik.

Adı geçen çalışmamızda tanıttığımız İ'râb'ül-Kur'ân'lardan ancak altı tanesinin basılmış olduğunu da belirtmiştik. Matbû' olan bu İ'râb'ül-Kur'ân'lar yine kronolojik sıra ile şunlardır:

1- Ebû İshâk, İbrâhîm b. Muhammed b. Seriyî b. Sehl'iz-ZECCAC'a (ö. 311/923) nisbet edilen İ'râb'ül-Kur'ân (2)

2- Ebû Ca'fer EN-NEHHAS Ahmed b. Muhammed b. İsmâil b. Yûnis'il-Murâdî'nin (ö. 338/950) İ'râb'ül-Kur'ân'ı (3).

3- İBNÜ HÂLEVEYH, Ebû Abdillâh b. Hüseyin b. Ahmed (ö. 370/974) in İ'râb'ül Selâsîne Sûre Min'el-Kur'ân'il-Kerîm'i (4)

4- Ebû Muhammed, Mekkî b. Ebî Tâlib (Hammûş)'un (ö: 437/1045) Müşkilü İ'râb'ül-Kur'ân'ı (5)

(1) İ'râb'ül-Kur'ân El-Mensûb ile'z-Zeccâc: I/1.

(2) Dr. D. Ali Kayapınar, İ'râb'ül-Kur'ân Literatürü: 19.

(3) Dr. D. Ali Kayapınar, İ'râb'ül-Kur'ân Literatürü: 24.

(4) Dr. D. Ali Kayapınar, İ'râb'ül-Kur'ân Literatürü: 28.

(5) Dr. D. Ali Kayapınar, İ'râb'ül-Kur'ân Literatürü: 35.

5- Ebü'l-Berekât, Kemâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî se'îd Muhammed'ül-Enbârî'nin (ö: 577/1182) El-Beyân Fî Ğaribi İ'râb'il-Kur'ân'ı (6)

6- Muhibbüddîn Ebû'l-Bekâ Abdullâh b. Hüsey'n'il-UKBERÎ'nin (ö: 616/1219) İmlâü Mâ Menne Bihi'r-Rahmân Min Vücûh'il-İ'râbi Ve'l Kırâati Fî Cem'îl-Kur'ân'ı (7)

Bu altı matbû' İ'râb'ül-Kur'ân'dan beşinin, ne yazarları, ne isimleri ve ne de bu kitapların yazarlarına nisbetleri üzerinde hiç bir ihtilâf ya da tereddüd söz konusu değildir. Yalnız bunlardan birincisi olan EZ-ZECCAC'a nisbet edilen İ'râb'ül-Kur'ân'ın ismi ve Zeccâc'a âit olup olmadığı, Zeccâc'a âit değilse kime âit ve hangi kitap olduğu konusu henüz aydınlığa kavuşturulmuş değildir.

Biz önce bu konuya ışık tutması açısından kısaca Zeccâc'ın kim, bu konudaki ilmî seviyesinin ne ve eserlerinin neler olduğuna kısaca göz atmak; sonra, Zeccâc'a nisbet edilen İ'râb'ül Kur'ân'ı tahkik eden Dr. İbrâhîm'ül-Ebyârî'nin bu konudaki düşünceleri ve bunların doğruluk derecesi üzerinde durmak; daha sonra da bu bilgilerin ışığı altında söz konusu kitabın müellifinin kim olabileceği konusuna eğilmek istiyoruz.

EZ-ZECCAC (Ö: 311/923)

Ebû İshâk, İbrâhîm b. Muhammed b. Seriyî b. Sehl'iz-Zeccac: Meşhûr dil, sarf, nahiv, i'râb, edebiyât ve tefsir bilgini; dîni bütün, mütteki bir âlimdir. Nahivcilerin şeyhi ve Arap dinini hâfızı el-Müberra'dın ilk ve en müdâvim talebelerindedir. Ayrıca büyük dil ve edebiyât bilgini Es-Sa'leb'den edebiyât; El-Müberra'den nahiv ve edebiyât okumuştur. Ebû Ali'l-Fârîsî gibi büyük bir kıraat, nahiv ve edebiyât âlimini yetiştirmiştir. (8) İbnü Hallikân'ın ifâdesine göre, kendisinde edebiyât ve dil bilgileri daha baskındır. Zîrâ Ez-Zeccâc'ın te'lîf ettiği kitap isimleri de İbnü Hallikân'ın bu görüşünü destekler mâhiyettir.

İbnü'l-Enbârî Zeccâc'ın nahiv ve aruzda daha üstün olduğu gö-

(6) Dr. D. Ali Kayapınar, İ'râb'ül-Kur'ân Literatürü: 51.

(7) Dr. D. Ali Kayapınar, İ'râb'ül-Kur'ân Literatürü: 53.

(8) Ed-Dâvûdî. Tabakât: 1/7-11.. Es-Süyûtî. Buğye: 1/411.. İbnü'n-Nedîm. El-Fihrist: 60-61.. İbnü'l-Enbârî. Nüzhe: 244-246.. El-Kıfî. İnbâh: 1/159-166.. Hatîb'ül-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd: 6/69-95 Zirikî. El-A'lâm: 1/33.. İbnü Hallikân. Vefeyât: 1/49-50.

rüşüindedir. (9) Enbârî, onun okumaya başlayışını da kendi dilinden şöyle aktarmaktadır:

"Ben önceleri kereste tesviyeciliği (bir nevî marangozluk) ile uğraşırdım. Sonra Nahv'e merâk sardım. el-Müberred'in peşine takıldım. O, parasız ders vermezdi. Ders verdiği kimselerden maddî gücü oranında ücret alırdı. bana-Mesleğin ne? diye sordu. Ben de mesleğimi, günde bir buçuk dirhem aldığımı, beni iyi yetiştirmesini, kendisine ölene kadar her gün bir dirhem vereceğimi söyledim. Böylece onun peşinden ayrılmadım. İşlerinde de hep ona yardımcı oldum. Ölene kadar da Müberred'e otuz dirhem vermeye devam ettim." (10)

Görüldüğü gibi Ez-Zeccâc zamanının en kudretli dil ve din âlimlerinin elinde yetişmiştir. Zamanlarına kadar gelen sarf, nahiv, edebiyât, ahbâr ve tefsir ilimlerini kendilerinde toplamış olan el-Müberred ve Es-Saleb'den, büyük bir azim ve müstesnâ bir ehliyetle tevârüs etmiştir. Böyle bir âlimin İ'râb'ül-Kur'ân konusunda müstakil eser yazmış olması gâyet mümkün görünmektedir.

Ancak eserlerine göz attığımız zaman onun özellikle dil, sarf, nahiv, edebiyât ve aruz gibi konularda birçok eserler verdiğini; tefsirle ilgili olarak da "En-Me'ânî Fî'l-Kur'-ân" veya "Me'ânî'l-Kur'ân" adlı bir eser telif ettiğini görmekteyiz. Burada genel bir fikir vermek için kaynaklardan eserlerinin isimlerini aktarmayı uygun buluyoruz.

ESERLERİ: 1-El-Emâlî. 2-Mâ Füssira Min Câmi'il-mantık. 3-El-İştikâk. 4-El-Arûz. 5-El-Kavâfî. 6-El-Fark Beynel'-Müzekkeri ve'l-Müennes. 7-Halk'ul-İnsân. 8-Halk'ul-Feras. 9-Muhtasarun Fi'n-Nahv. 10-Fe'altü ve Efaltü. 11-Mâ Yensarifü ve Mâ Lâ Yensarifü. 12-Şerhu Ebyâti Sîbeveyh. 13-En-Nevâdir. 14-El-Envâ'. (11) 15-Er-Raddü Alâ Sa'leb Fî'l-Fasîh. (12)

Görüldüğü gibi, Ez-Zeccâc dil ve nahiv konulu pek çok eserler vermiş, tefsîr konusunda da Me'ânî'l-Kur'-ân'ını telif etmiş, fakat bunlar arasında Kur'ân'ın İ'râbbına hasr ettiği bir kitab ismine raslanmamaktadır.

Yalnız çalışmalarım esnâsında Ez-Zeccâc'ın Süleymâniye Kü-

(9) İbnü'l-Enbârî Nüzhe: 244.

(10) İbnü'l-Enbârî Nüzhe: 244-245.

(11) İbnü Hallikân. Vefeyât: 1/49.

(12) İbnü'l-Enbârî. Nüzhe: 244.

tüphânesinin Cârullahâh Efendi Bölümünde 44 numarada kayıtlı "İrâbü'l-Kur'ân ve Beyânü Me'ânîhi ve tefsîrihi" adını taşıyan bir kitabının yazma nüshasının 2. cildine rasladım. Bu Yazma nüsha:

النصف الثانى من اعراب القرآن وبيان معانيه وتفسيره

başlığı ile başlamış ve mü'ellifinin ismini de: "El-İmâm Ebû İshâk İbrâhîm b. Es-Seriyy'iz-Zeccâc'in-Nahvî" şeklinde kayd etmiştir. Tâhâ Süresinin başından başlayıp Nâs Süresinin sonunda biten bu nüshanın ketebe kayıtlarından 358 H. senesi se'îd'ül-Hasen b. Abdillâh'is-Seyrâfî'nin hattıyla yazılan bir nüshadan aktarılan Haleb kadısı Veliyyüddîn Cârullâh tarafından 1143 senesi istinsâh edildiği; diğer bir kayıta da, 368 H. senesi, Abdülazîz b. Cerîr tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

"İrâbü'l-Kur'ân ve Beyânü Me'ânîhi ve tefsîrihi" adını taşıyan bu kadîm nüsha aynen: آخر كتاب العرب عن الزجاج
cümlesiyle bitmektedir. (*)

Bu yarım nüshayı Ez-Zeccâc'ın meşhûr Me'âni'l-Kur'ân-ı'nın çeşitli nüshalarıyla karşılaştırdığım zaman, bu nüshanın Zeccâc'ın Me'ânî'sini kelime kelime tuttuğunu, yalnız isminin "İrâbü'l-Kur'ân ve Beyânü Me'ânîhi ve Tefsîrihi" değil de sâdece "Me'ni'l-Kur'ân" olduğunu müşâhede ettim.

"İrâbü'l-Kur'ân'lar ile Me'âni'l-Kur'ân'lar arasında bir mukâyese" konulu çalışmamda belirttiğim gibi, kanâatimce bu, Me'âni'l-Kur'ân'ların İrâbü'l-Kur'ân'lara geçişi sağlayan bir köprü oluşturması, diğer Kur'ân ilimlerinin nüvelerini de ihtivâ etmeleri yanında, özellikle lügavî tefsire temel teşkil edişleri, İrâbü'l-Kur'ân'larla Me'âni'l-Kur'ân'lar arasındaki bu tedâhulü ortaya koymuş ve nerdeyse Me'âni'l-Kur'ân denince İrâbü'l-Kur'ân, İrâbü'l-Kur'ân denince de Me'âni'l-Kur'ân anlaşılır hâle gelmiş olmasından kaynaklansa gerektir.

Bu tekârüb ve tedâhul sebebiyledir ki, müstensihler aynı kitabın ismini bazen "Me'âni'l-Kur'ân", bazen de "İrâbü'l-Kur'ân" olarak yazmışlardır. Belki de bu isimlerden biri bir bölgede, diğeri de öbür bölgede şöhret bulmuş ve böylece yayılmışlardır.

Hâsılı, her ne kadar Ez-Zeccâc'ın Me'ânî'si, bir bakıma İrâbü'l-Kur'ân sayılabilirse de ve her ne kadar Ez-Zeccâc, sırf Kur'ân'ın İrâbü'na münhasır bir eser yazacak nitelikte ise de, O'nun Me'ânî'si dışında bir İrâbü'l-Kur'an'ının

(*) Dr. D. Ali Kayapınar. Yazarlarının Tanıtımıyla İrâbü'l-Kur'ân Literatürü: 20.

bulunduğu görüşünü haklı çıkaracak herhangi bir delil maalesef mevcut değildir.

Dr. İbrâhîm'ül-Ebyârî'nin: "ez-Zeccâc'a Nisbet Edilen İ'râb'ül-Kur'ân" adıyla tahkik edip neşr ettiği kitabın Ez-Zeccâc'a âit olduğu zehâbını uyardıran tek yanı, tahkik ettiği kitabın tek yazmasının üzerine değişik bir el ve değişik bir kalemle yazılan: "İ'râb'ül-Kur'ân" ile "Ez-Zeccâc" ta'birleridir.

Şimdi muhakkik İbrâhîm'ül-Ebyârî'nin bu konuyla ilgili görüşlerine göz atalım. Dr. Ebyârî şöyle söylemektedir:

"Bize bu kitabın ismi ile yazarının ismini yazdıran el yazmasının birinci sayfası olmuştur. Yazarının ismini de isim değil, sâdece lakap olarak **Ez-Zeccâc** şeklinde yazdırmıştır. Birinci sayfanın taşıdığı, kitabın ismi ile yazarının ismini işâret eden bu iki sözün hattı, kitabın hattına uymamaktadır." (13)

"Ez-Zeccâc Ebû İshâk İbrâhîm b. Seriyî b. Sehl'in-Nahvî (316 H.) bu sâhada kitap yazmaktan uzak kalmış bir yazar değildir. Onun başka, dil, nahiv ve şiir gibi sâhalarda kitapları olduğu gibi, ulûm'ül-Kur'ân sâhasında da Me'âni'l-Kur'ân adlı bir kitabı vardır..."

"Ez-Zeccâc'ın hal tercemesini veren eski âlimler, onun İ'râb'ül-Kur'ân adında bir kitabından bahs etmemişlerdir. Daha işin başlangıcında bu kitabın, onun Me'âni'l-Kur'ân'ı olduğu zannı uyanıyordu. Çünkü müellifi birdi. Fakat bu ihtimâl birden ortadan kalktı ve elimizdeki kitap müellife muhtâc bir kitap hâline geliverdi..." (14) diyen Ebyârî bu kitabın Ez-Zeccâc'ın olmadığını bu sözleriyle kabul eder ve sözlerine devamla:

"İşte bu yüzden bu kitabın adıyla ilgili söylenecek şeyler olduğunu, söylenmesi gerekenleri netîcesinin henüz ortaya çıkmadığını ve senin bizimle, başladığın yerden netîceye kadar, meseleyi ele alıp birlikte yürütmen gerektiğini göstereyim diye "El-Mensûb İle'z-Zeccâc" demeyi tercih ettik" diyerek başından sonuna kendisiyle birlikte yürümesini istediği okuyucusunun bu kitapta bulacağı şeyleri şöyle sıralamıştır:

"Okuyucu bu kitapta şunları bulacaktır:

1- Zeccâc'dan sonra vefât etmiş âlimlerden nakiller bulacaktır. Bun-

(13) İ'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/1096.

(14) İ'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/1096.

lardan bir kaçını zikr edelim:

a- Ebû Bekr b. Düreyd (ö: 321 H.)

b- El-Cürcânî Ebü'l-Hasen Alf b. Abdilazîz (ö: 366 H.)

c- Ebû Sa'îd'is-Seyrâfî, El-Hasen b. Abdillâh (ö: 368 H.)

d- Ebû Alf'l-Fârisî, el-Hasen b. Ahmed (ö: 377 H.)

e- İbnü İsfâr-Rummânî (ö: 384 H.)

f- İbnü Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân (ö: 392 H.)

2- Bizzât Zeccâc'ın kendisinden başkalarına nisbet edilen nakiller seviyesindeki nakillerini bulacaktır.

3- Zeccâc'tan sonra vefât eden kimselerin isimlerini bulacaktır. Sana onlardan birini de zikr edelim: Azudü'd Devle Fenâ Husrev (ö: 372 H.)

4-Kitabın yazarının verdiği ve benim kitabım diye kendisine nisbet ettiği bir takım kitaplara işaretler bulacaktır. İşte işaret ettiği kitapların isimler:

a- Kitâb'ül-İhtilâf

b- Kitâb'ül-Muhtelif

c- Kitâb'ül-Hılâf

d- Kitâb'ül-Beyân

5- Okuyucu bu kitapta müellifin ismini belirlemeyip de: "Biz bu meseleyi başka kitaplarımızda geniş olarak açıkladık. Veyâ kitabımızın çoğu yerlerinde zikr etti..." şeklinde başka kitaplara işaretler yaptığını görecektir.

6- Yazarın bu kitapta doğu ulemâsına sataştığını, Ebû Alf'l-Fârisî'yi zikrederken ona: "Onların fârisi, süvârîsi ve sanat süvârîsi, (hünerli sanatkâr) dediğini görecektir. yazarın El-Cürcânî'den naklederek: "Cürcânî'nize de hayret!..." dediğini okuruz..." (15) Dr. Ebyârî sözlerini şu şekilde sürdürmektedir:

"O bir de 31. bâb diye bir bâb açar. Orada: "Kur'ân'da Sîbevyh'in Kitâb'ına zıt bir şeyler gelmiştir..." der ve şu zehirli ifâdeyi ilâve eder: "Belki

Sîbeveyh bu kurnazca uydurmayı yapıyordur da onlar bunun farkına varmıyorlardır..."

7- "Onu şark ulemâsı karşısına bir denk dikilişiyle dikilip, onlarla fikir münâkaşası yapar ve onları konuşTURUR bulursun. Onun kitabında bu kabîlden çok şeyler görürsün... Yine der ki, Kisâf'nin bir re'yini arz ettikten sonra, onunla bu fikrinin münâkaşasını yapar ve sonunda: "Bu bizce sahîh değildir..." der. Seyrâfî'nin, Sîbeveyh'in kitabının şerhi konusundaki görüşünü arz ederken: "Görmüyor musunuz ki, şerhçiniz sû-i zanna kapıldı.." der..." (16)

8- "Er-Râzî'yi kovuşturarak, onun aleyhinde şu ifâdeyi düzenler: "Ey Râzî sana ne oluyor?! Allâh'ın kitâbı yanındaki bu hâlin ne senin?!" der..."

"Biz bu ifâdeyi, sözün normal seyri içinde yokken, bir okuyucunun yaptığı bir ilâve zannıyla dipnotta tesbît etmiştik. Şimdi dönüyor ve bu ifâdeyi sataşma delillerine katmak için dipnottan metne aktarıyoruz. İlâve etmek istiyorum ki, bu ifâdede kast olunan Râzî, muhaddis ve müfessir Ebû Yahyâ Abdurrahân b. Muhammad'dir (ö: 291 H.) Yoksa vefâtı (606 H.) olan Muhammed b. Ömer adlı diğer Râzî değildir. Çünkü müellifin kitabında münâkaşasını yaptığı bu görüş, İbnü Ömer'in tefsirinde vârid olmamıştır. Eğer Abdurrahmân b. Râzî'nin tefsiri elimizde olsaydı, delili tam olarak elde etmiş olacaktık. Fakat bu durumda o da bize hakîkati göstermeyecektir..." demektedir. (17)

El-Ebyârî burada sözlerini toparlamaya çalışarak şöyle diyor: "Bu delillerin ışığında özet olarak şunları söyleyebiliriz:

1-Bu kitabın sâhibi meşriklı (doğulu) değil, mağribli (batılı) dir. Çünkü meşriklilere şiddetle saldırmaktadır. Enteresandır ki, meşrikliler kitabın müellifinin bu durumunu hissetmişlerdir. (18)

2- Kitabın sâhibi seçkin âlimlerdendir. Çok eser sâhibidir. Bu eserlerin çoğu da ulûm'ül-Kur'ân konusundadır.

3- Kitabın sâhibi Ez-Zeccâc değil, başka biridir. Hem dördüncü, hem de beşinci asırda yaşamış değilse bile, en azından dördüncü asrın sonuna

(16) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb ile'z-Zeccâc): 3/1098.

(17) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb ile'z-Zeccâc): 3/1098.

(18) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb ile'z-Zeccâc): 3/1098.

ulaşmış bir kimse olması gerekir.." dedikten sonra şu başlığı açar: "Müellif Kimdir?."

"Vardığım bu sonucun ışığında İrâbü'l-Kur'ân ve benzeri konularda kitap yazarları gözden geçirmeye koyuldum. BİR de ne göreyim, önemli bir şahsın karşısında duruyorum.. Nerdeyse onu bırakıp, başkasına geçemiyorum... O da Mekkî b. Ebî tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr'il-Kaysî'l-Kayravânî'dir. Beni kendi yanında durdurup, başkasına geçirmeyen sebepler şunlar olmuştur:

1- Adam şarklı değil garplıdır.

2- Çok te'lifleri var ve bu te'liflerinin çoğu ulûm'ül-Kur'ân konusunda...

3- Müellifine nisbet edilen bu kitapta zikr edilen kitab isimleri, Mekkî'nin kitapları arasında da zikredilmiştir. (Yani Zeccâc'a nisbet edilen bu kitapta, bu kitabın yazarına âit başka kitap isimleri geçiyormuş, o isimler Mekkî'nin kitapları içerisinde de varmış..)

4- Söz konusu Mekkî, dördüncü ve beşinci asırların her ikisinde de yaşamıştır. Doğumu: 355, vefâtı: 437 dir. (19)

Bundan sonra geriye Mekkî'nin, bu kitabın ele aldığı konuyu işleyen iki kitabının bulunduğu meselesi kalmıştır. Bu kitapların birincisi: "Şerhu Müşkili Ğarîb'il-Kur'ân"dır.

Bunu onunla karşılaştırdığımda başka bir kitab olduğunu anladım. İkincisi ise: "İrâbü'l-Kur'ân"dır. Ben söz konusu kitabın bu kitaptan başka bir kitab olduğuna ihtimâl vermiyorum..." (20)

Sonra Dr. İbrâhîm'ül-Ebyârî tahkîk ettiği kitaba müellif seçtiği Mekkî'nin kısa hâl tercemesini aktarır. Birkaç kitabının ismini verir. Bunlar arasında tahkîk ettiği kitaba en yakın bulduğu "Müşkilü Ğarîb'il-Kur'ân" ile "İrâbü'l-Kur'ân" adında bir kitap ismi daha yer alır. "Müşkilü Ğarîb'il-Kur'ân"ın mevcut ve mahtût olduğunu gidip gördüğünü ve söz konusu kitabın onunla hiçbir ilgisi olmadığını söylemese bile, bu kitabın konusu ile, "Müşkilü Ğarîb" in konusunu birbiriyle bağdaştırmak mümkün değildir. Zîrâ biri "İrâb", diğeri "Ğarîb" dir; biri gramer ağırlıklı, öbürü ise, mânâ ağırlıklıdır. Bunlar, tefsîr

(19) İrâbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/1098, 1099.

(20) İrâbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/1099.

ilimlerinin istiklâlinin çoktan îlân etmiş, haklarında pek çok eser yazılmış iki ayrı sâhasıdır. Birini diğere karıştırmak mümkün değildir.

"İ'râb'ül-Kur'ân"a gelince, Mekkî'nin bu isimde bir kitabı yoktur. Ancak, yukarda da söylediğimiz gibi, bu konuda iki kitabı vardır. Onların da adı, "İ'râb'ül-Kur'ân", değil, "Müşkilü İ'râb'il-Kur'ân", "Müşkilâtü İ'râb'il-Kur'ân" "Tefsîr'ul-Müşkil Min İ'râb'il-Kur'ân" ve "İ'râbü Müşkil'il-Kur'ân"dır. Kaynaklar bu kitap için bu isimleri kullanmışlar, bazıları sâdece "Müşkil" veya "Müşkilât" demekle yetinirken, Yâkût ve Süyûtî gibi birkaç âlim Mekkî'nin bu kitabına, çoklarının yaptığı gibi, "Müşkil" diye değil de "İ'râb'ül-Kur'ân" diye kısaca işâret etmişlerdir. Bu, Mekkî'nin aynı konuyu işleyen bu isimde ikinci bir kitabı olduğu anlamına gelemez. Çünkü Yâkût, onun kitâb listesini en geniş şekilde verenlerden biridir. Bu geniş listesi içerisinde Mekkî'nin "Müşkilü İ'râb'il-Kur'ân"ı bulunmamakta, buna mukâbil, "İ'râb'ül-Kur'ân" yer almaktadır. Zira Yâkût, "Müşkilü İ'râb'il-Kur'ân" gibi, onun çok, belki en meşhûr eserine yer vermemiş olamaz. Mekkî'nin bu konudaki öbür kitabı ise: "Ez-Zâhî Fi'l-Lem'id-Dâletü Alâ Müsta'melâti'l İ'râb" ıdır. İsminden de anlaşılacağı üzere bu kitab İ'râb konusudur. Yalnız, Kur'ân'n İ'râbı değil... Mekkî'nin bu kitabı mevcut değil, fakat yukarda tanıttığımız "Müşkilü İ'râb'il-Kur'ân"ı mevcut ve en çok yazmaları olan kitabıdır. Ayrıca iki ayrı tahkiki yapılmış ve defâlarca tab' edilmiştir. Zeccâc'a nisbet edilen "İ'râb'ül -Kur'ân"la hiçbir ilgisi yoktur. Sonra o Kur'ân'ı kendi sırasınca ele alıp işlemiş, bu ise doksan mevzû içerisinde toplayarak işlemiştir. O, iki cilt olarak basılmış, bu ise üç cilt olarak basılmıştır. O, her sûre başında: "Müşkilü İ'râb'i's-Sûret'il-Fürkân" gibi sûre işâretlerini sık sık; "Kâle Ebû Muhammed" tabîrini hemen hemen her sayfada tekrârlamış durmuş, bunda ise bütün üç cilt boyunca böyle bir şey görülmemektedir. Sonra kullanılan üslûpları birbiriyle bağdaştırmak hiç mümkün değildir. Ayrıca Mekkî, Zeccâc'a nisbet edilen "İ'râb'ül-Kur'ân" daki tırmalayıcı saldırgan dili hiç kullanmış değildir. Tenkidlerinde ölçülüdür. Kur'ân-ı Kerîm'i, kendi sûre ve âyetleri sırasınca sâdece İ'râb etmiş ve İ'râb konusu dışına çıkmamıştır. Zeccâc'a nisbet edilen "İ'râb'ül-Kur'ân" da ise sûre ve âyet sırası gözetilmemiş ve İ'râb konusu dışına da büyük ölçüde çıkmıştır. hattâ kitabın genel durumu, ihtivâ ettiği konular ve bu konuları işleyiş biçimi göz önüne alınırsa, bir "İ'râb'ül-Kur'ân" sayılabileceği dahî şüphelidir. Bu durumu daha yakından görebilmek için Ez-Zeccâc'a nisbet edilen "İ'râb'ül-Kur'ân"dan birkaç örnek aktarmak istiyoruz.

Yukarda da belirttiğimiz gibi, 90 konudan oluşan bu kitabın bâbları:

ب ماورر فى التنزيل من حذف الجممل..

ب ما جاء فى التنزيل من حذف المضاف وباب ما جاء فى الشزيرل من تقديم الخبر

"Kur'ân'da gelen cümle hazifleri... Muzâf hazifleri... Haber te-kaddümleri..." gibi, belli başlıklar altında toplanabilen konulardan meydâne gelmektedir. Bu konuları Kur'ân, şiir ve Arap dilinden getirdiği birçok misâllerle zenginleştiren bu kitab, bu konuları bir i'râb havasından çok, bir genel nahiv havası içerisinde işlemiştir. Ayrıca bu konular arasında sarf ve lügat gibi, i'râbla doğrudan ilgisi olmayan bahislere de geniş yer vermiş; fakat bunları i'râba bir zemin harızlama açısından ele almayıp, kelimeleri yalnız yapıları ve müfred mânâları açısından incelemiş, sonunda da Ayet-i Kerîmeler içerisindeki i'râblarına dönmemiştir.

باب ما جاء فى التنزيل من الاشمام والروم - باب ما جاء فى التنزيل

من اجتماع الهمزتين - باب ما جاء فى التنزيل من الكلمات فيها همزة

ساكنة - باب ما جاء فى التنزيل من القرائه - وهذانوع آخرمن القرائه

"Kur'ân'da gelen işmâm ve revmler... Bir araya gelen hemzeler... Kur'ân'da gelen, içerisinde sâkin hemzelerin yer aldığı âyetler... Kur'ân'da gelen Kırâatlar... Diğer Kırâat çeşitleri bâbı..." gibi, Kur'ân'ın i'râbıyla hiç ilgisi olmayan bir çok konulara da yer vermiş ve bu konular içerisinde: "Bu,i'râbtır" denilebilecek hemen hemen hiçbir açıklamada bulunmamıştır.

Meselâ tam 42 sayfa süren İşmâm ve Revm konusunda sâdece üzerinde işmâm ve revm bulunan Kur'ân âyetleri üzerinde durmuştur. (21) Bilindiği gibi bu konunun Kur'ân'ın i'râbı ile hiçbir ilgisi yoktur. 14 sayfa süren "iki hemzenin ictimâî konusunda Kur'ân'da gelenler" bâbında, iki hemzenin dokuz şekilde yanyana geldiğini, Arap dilinden getirdiği çeşitli misâllerle anlatmış ve Kur'ân'da yanyana gelen hemzelerin yer aldığı âyetleri sıralayarak, söz konusu hemzenin tahfîfi ve terkîkinden söz ettikten sonra: "Bizim bu bâbı konularımız arasına sokmamamızdaki maksat, Sîbeveyh'le kurrâ arasındaki ihtilâfa işâret etmektir." (22) demiş ve konu boyunca hiç i'râbdan söz etmemiştir.

(21) İ'râbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 1/218-250.

(22) İ'râbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 1/354-368.

Kitapta bunlardan başka: "Hemzenin sâkin olarak geldiği âyetler bâbı", (23) sâdece mânâ ile ilgili bahisler ve çeşitli kırâat konularının da (24) büyük yer tuttuğunu görüyoruz. bunların Kur'ân'ın i'râbı ile ilgisi bulunmadığı malûmdur.

باب ما جاء فى التنزيل من تفنن الخطاب والانتقال

Ayrıca:

من الغيبة الى الخطاب ومن الخطباب الى الغيبة ومن الغيبة الى المتكلم

"Kur'ân'da gelen hitâb çeşitleri ve ğâibden muhâtaba, muhâtabtan ğâibe ve ğâibden mütekelime geçişle ilgili âyetler bâbı" (25) nın tamâmen Me'ânî ilmi ile ilgili olduğu ve i'râbla hiçbir ilgisinin bulunmadığı îzâhtan vârestedir.

Kur'ân'daki isim-fiilden bahsederken de şunları söylemektedir:

"Cerîr b. Abdillâh'dan Mücâhid'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

(آمين âmin), Allâh'ın isimlerinden biridir. (26) Ebû Hanîfe ve taraftarlarının namazda cehrî değil, gizli söylenir. Çünkü duâda sünnet olan gizliliktir. Allâh Teâlâ'nın: (ادعوا ربكم تضرعا وخفية) Rabbınıza niyâz ederek ve gizli olarak duâ ediniz.." (27) kavli de buna delâlet eder. Nitekim Rasûlullâh (S.A.V.) den, yüksek sesle duâ yapan bir topluluğa: "Siz bir sağıra ve ğâibe duâ etmiyorsunuz. Sizin nidâ ettiğiniz (Allâh) size bineklerinin başlarından daha yakındır..." buyurmuştur. (28) demektedir.

Bilindiği gibi (آمين) kelimesi Kur'ân'ın metni içerisinde yer almaz. Onun namazda cehrî ya da hafî okunması, duâda da gizlilik esâsının âyet ve hadisle belirlenmesi gibi meselelerin i'râb'ül-Kur'ân konusuyla bağdaştırılması mümkün değildir. Bu gibi i'râbla hiç ilgisi olmayan hususların büyük ölçüde yer aldığı bir kitabı, bir i'râb'ül-Kur'ân olarak değerlendirmek mümkün görülemez. Üstelik kitabın, yukarda belirttiğimiz: "cümlelerin hazfi, muzâfın hazfi ve haberin tekaddümü..." gibi konuları işleyişinde de bildiğimiz klasik i'râb şekli görülmemekte; daha ziyâde bu konuları meselâ: "cümlelerin hazfi veyâ haberin tekaddümü"nü ihtivâ eden âyetleri sıralayıp, bunları genel

(23) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 2/596-598.

(24) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/935-938.

(25) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/923-925.

(26) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 1/144.

(27) Â'râf Sûresi, âyet: 55.

(28) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 1143.

başlıklar altında toparlayarak müşterek yanlarını belirtme yoluna gidilmektedir.

Görüldüğü gibi, bu kitabın değil Mekkî'ye âit olduğu iddiâ edilen "İrâb'ül-Kur'ân" olması, genel anlamda "İrâb'ül-Kur'ân" olarak kabul edilmesi bile mümkün görülmemektedir.

Dr. Ebyârî, bu kitabın Mekkî'nin kitabı olduğunu isbât eden bir diğer delil olarak, onun mağribli olmasını ileri sürüyor. Evet Mekkî Mağrib ulemâsındandır. Bu doğrudur. Fakat diyebilirim ki, tüm tahsilini meşriktâ yapmıştır. Doğduğu yer İtibâriyle Mağribli, yetiştiği yer İtibâriyle Meşriktli, öldüğü yer İtibâriyle de Endülülüdür. Dolayısıyla onun bölgecilik ölçüleri içerisine sığmaması gerekir. Şark ulemâsını kötölemesi, kendini, kendi ilmini kötölemek olur. Sonra böyle biri varsa bile, onun mutlakâ Mekkî olması gerekmez. Ayrıca Mekkî'nin dördüncü ve beşinci asırlarda yaşamış olması da, bu kitabın sahibinin Mekkî olmasını gerektirmez. Çünkü bu sırada yaşayan tek âlim Mekkî olmadığı gibi, söz konusu asır büyük âlimlerin yetiştiği bir asır olması yönünden çok zengin bir asırdır.

Dr. Ebyârî, Mekkînin çok sayıda eser yazmış olması ve çoğu eserlerinin de ulûm'ül-Kur'ân konulu olması, Ez-Zeccâc'a nisbet edilen kitabın Mekkî'nin kitabı olduğunu gösterdiğini söylemektedir. (29)

Bir konuda bir âlimin çok sayıda kitap yazmış olması, o konuda yazılmış, yazarı meçhûl her kitabın yazarı olmasını sağlayamaz. Oysa Ebyârî'nin, onun çok eser yazdığını ifade ettiği konu Ulûm'ül-Kur'ân, yazarını aradığı kitab ise İrâb'ül-Kur'ân'dır. takdîr edileceği üzere, Mekkî ile Zeccâc'ın aynı kişi olmadığı gibi, Ulûm'ül-Kur'ân ile İrâb'ül-Kur'ân da aynı şey değildir.

Dr. Ebyârî, tahkîk ettiği kitapta yazarının: "Bu benim falan kitabımda var, bunu filân kitabımda daha geniş açıkladım..." (30) şeklinde bazı kitaplarının ismini verdiğini, aynı isimlerin Mekkî'nin kitapları içerisinde de yer aldığını söylemekte ve bunları:

1- Kitâb'ül-İhtilâf

(29) İrâb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/1100.

(30) İrâb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/1097.

2- Kitâb'ül-Muhtelif

3- Kitâb'ül-Hılâf ve

4- Kitâb'ül-Beyân

şeklinde sıralamaktadır. (31)

Mekkî'nin kitapları üzerinde geniş araştırmalar yaptık. Onun eserleri içerisinde gerek tüm, gerekse kısaltılmış olarak, yukardaki dört kitap isminden hiç birine rastlamadık. Evet Mekkî'nin bir değil, tam 13 tane "İhtilâf" isimli kitabı var.. Fakat bunların çoğunun ismindeki "İhtilâf" kelimesi, muzâf şeklinde, harfî ta'rîfsizdir. "İhtilâf'ül-Kurrâ, İhtilâf'ül-Ulemâ..." gibi; hiç bir tanesi Dr. Ebyârî'nin dediği gibi "El-İhtilâf" şeklinde harfî ta'rîfli tek kelime değil, tam aksine çoğu harfî ta'rîfsiz, uzun ve âdetâ paragraflık cümlelerdir. Meselâ: "İhtilâf'ül-Kurrâi Fî Yââtî'l-İzâfeti ve fi'z-Zevâid, El-İhtilâfû Fî Kevlihi Teâlâ: Sümme Evrasnâ'l-Kitâbellezî.." gibi...

"El-Muhtelif ve El-Hılâf" adlı kitaplara gelince, ne tek kelime, ne terkîb, ne harfî ta'rîfli, ne harfî ta'rîfsiz olarak bu isimde Mekkî'nin kitabı bizim elimizin erdiği yerlerde yoktur.

"El-Beyân"a gelince, bu isimde Mekkî'nin dört kitabı var. Onlarda şunlardır:

1- Beyânü İ'câz'il-Kur'ân

2- Beyânü's-Sağâir ve'l-Kebâir

3- Beyân'ül-Amel Fî'l-Hacci Min Evveli'l-İhrâmi İlâ Ziyâratı Kabri Rasûlillâhi S.A. V. ve

4- El-Beyânü An Vücûh'il-Kırâati

Görüldüğü gibi, bu kitapların biri "İ'câz'ül-Kur'ân" konulu, ikisi fıkıh konulu, biri de kırâatla ilgilidir. İsimlerinden gâyet açık bir şekilde anlaşılacağı üzere, bu isimlerin içine Kur'ân'ın i'râbını sokmak mümkün değildir...

Şark ulemâsına saldırmış olmak, garplılık taassubuna kapılmış olmak, çok kitabı olmak, kitapları şu ya da bu konuda olmak, kitabının ismi şu ya da

bu olmak... bütün bunlar meseleyi çözmüyor. Bazen kitabın ismi tıpatıp aynı olur, üzerine eğilir, tamâmen ayrı bir kitap olduğunu görürüz. Adamın ismi bile bazen lakabı ve künyesiyle aynı olur da, adam başka biri olabilir. Oysa burada böyle bir durum da yoktur. değil tüm kitap ölçücünde, birkaç cümle, bir üslûb tesbîti ölçüsünde bile bu farklılık ortaya çıkar.

Mekkî'nin ulûm'ül-Kur'ân ve tefsîrle ilgili kitaplarında izlediği yol, tıpatıp Kur'ân-ı Kerîm'in tertîbi yoludur. Hep Fâtîha Süresi'nden îtibâren, kendi sıralanışı ve dizilişinde Kur'ân'ı sırayla ele alır. hakkında söz etmek istediği yerleri tilâvet sırasına göre inceler ve "Ve'n-Nâs" ile bitirir. Bu, "Müşkilü İ'râbü'l-Kur'ân" ında da böyle, "El-İzâh Li Nâsih'il-Kur'ân ve Mensûhuhi" nde böyledir. "El-Keşf An Vücûh'il-Kırâat"ında da, "Et-Tefsîr Fi'l-Kırâ'ât'is-Seb" inde, "El-Umde" sinde de hep böyledir. Bu hususta bu devrede hemen hemen bütün ulemânın izlediği yol aynıdır. Yalnız asırlar sonrası İbnü Hişâm, (ö: 761 H.) "Muğnî'l-Lebîb An Kütübî'l-E'ârîb" adıyla meşhûr olan kitabında değişik bir yol izlemiştir. Kitabını, isminin de ifâde ettiği gibi, kendisinden öncekilerin izlediği yolu ve bu yolun gereksiz uzatmalara yol açmasını beğenmediği için genel kânunlar ve şümûllü esâslar çerçevesi içerisinde tertîb etmeyi tercih etmiştir. Tekrâr, i'râb konusu dışına çıkmış ve belli bir yöne ağırlık verip mevzûun diğer yönlerinden uzak kalmamayı prensip edinerek sekiz bâb içerisinde i'râb konularını topladığı kitabının mukaddimesinde eskilerin, beğenmediği yanlarını anlatırken şunları kaydetmiştir:

"İ'râb konulu kitâb yazmış, içerisinde i'râbla ilgisi olmayan şeyleri doldurmuşlardır. Meselâ "ism" kelimesinin nereden müştâk olduğu, beslemede elifin niçin yazılmadığı, "bâ", "Lâm" harfi cerlerinin niçin meksûr okudukları, ismü işâret "zâ" nun elifinin zâid mi değil mi olduğu gibi... Enteresandır ki, Mekkî b. Ebî tâlib i'râb'ın müşkillerini açıklamak için kitap yazmış, içerisinde böyle şeylerle doldurmuştur. Oysa bunların i'râbla hiçbir ilgisi yoktur.." (32)

Bizim sadedinde olduğumuz kitabı ise sâhibi doksan bâba ayırmış, bu bâblardan bir kısmında daha çok kırâat ilmine giren meseleleri ele almış, bir kısmında kırâatla Arapçanın birbiriyle karıştığı meseleleri işlemiş, çoğu bâblarını da belli başlı nahiv kâideleri ve bunların Kur'ân'da gelen misâllerine tahsîs etmiştir. Bütün bunların arasına da yer yer arapçanın çeşitli inceliklerine

dâir meselelerini incelediği fasıllar serpiştirmiştir. Bu te'lîf tarzının Mekkf'nin tarzına benzer tarafı yoktur.

Mekkf her kitabının mukaddimesinde plânını, ne yapacağını, ve ne sebeple kitabı te'lîf ettiğini belirler. Şartlarını kor, sonunda da önceden tesbîh ettiği şartlara uyup uymadığını "Kâle Ebû Muhammed" girişiyle sözün kendinin olduğuna da işâret ederek açıklar. kendi şahsî görüşlerinin başına çoğunlukla bu ifâdeyi koyması, değil tamamı, kitaplarının başı kaybolda sonundan, sonu kaybolda başından, hem başı hem de sonu kaybolda ortasından teşhîsini mümkün kılar. Tabîdirki, onun olduğu teşhîs edilemeyen kitabın başkasına âit olması gerekir.

Söz konusu meçhûl kitabın sâhibi yapılmak istenen Mekkf'nin her ne kadar çoğu kitapları bulunmuş değilse de, isim olarak bütün kitapları kaynaklarda zikr edilmiştir. Ayrıca bizzat kendisinin kendi kitaplarını, üstâdlarını ve rivâyetlerini zapt ettiği bir fihristi de vardır. Kaynaklardan bazısında "Müşkilü İ'râb'il-Kur'ân"ı verilirken, başından "Müşkil" kelimesinindüşürülerek, kısaltma kabîlinden "İ'râb'ül-Kur'ân" şeklinde verilmesi, söz konusu kitabın Mekkf'nin olmasını gerektirmez.

Dr.Ebryârî'nin de bu kitabın genel muhtevâsına ve başındaki nahiv ilmini öven şiire dayanarak, bu kitabın en geniş anlamıyla bir Kur'ân Nahvi olduğunu, Sibeveyh'in El-Kitâb'ından geniş ölçüde etkilendiğini, bu kitabın müellifinin de kitabını aynı maksatla ve aynı şekilde te'lîf ettiğini, Sibeveyh'in El-Kitâb'ı ile bu kitap arasındaki biricik farkın, Sibeveyh'in, kitabını sâdece Kur'ân'a tahsîs etmemiş, bu kitabın müellifinin ise kitabını sırf Kur'ân'a tahsîs etmiş olmasından ibâret olduğunu, i'râbın ise nahv'in bir meyvesi veya uygulama olarak nahvin kendisi demek olduğunu ileri sürerek; bu kitabın i'râb dışı birçok bâbları da içine almış olmasına rağmen İ'râb'ül-Kurân diye isimlendirilmesinde hiç bir sakınca yoktur..." (33) demesi, kanâatimizce kitaba bir isim bulma çabasının bir ürünü olmaktan öteye geçemez.

Bu durumda, söz konusu kitabın, ne yazarının Ez-Zeccâc, ne de adının İ'râb'ül-Kur'ân olduğunu gösteren geçerli hiçbir delil mevcut değildir.

Sanırım şimdi sıra bu kitabın gerçek yazarının kim olduğu sorusuna cevap aramaya gelmiş bulunmaktadır.

(33) İ'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/1095.

BU KİTABIN GERÇEK YAZARI KİMDİR?

Kime âit olduğu meçhûl olan bu kitabın gerçek müellifini bulmak için gerekli ip uçları gene bu kitabın içinde olsa gerektir düşüncesiyle yine bu kitaba eğilerek onu satır satır incelemeye koyulduk ve yazarın, kitabın mu-kaddimesinde muhtevâsını verdikten sonra şöyle dediğini gördük: "Bu doksan bâb, Kur'ân'dan, uzun araştırma ve incelemelerden sonra, aşağıdaki şiirin sâhibinin sözünün gerçekleşmesi için çıkardığımız bâblardır." demiş ve:

"Nahiv ilmini sev, Şüphesiz ki kişi onunla şeref en yücesine erer. Muhakkak ki meclisi içerisinde nahivci, karanlıklar arasında (görünen) delici ışık gibidir. Kur'ân, onun ağzından sedefin içinden incinin çıktığı gibi çıkar.." anlamındaki şu şiiri vermiş: (34)

يدرك المرء به أعلى الشرف	أحب النحومن العلم فقد
كشهاب ثاقب بين السدف	إنما النحوى فى مجلسه
يخرج الدرّة من بين الصدف	يخرج القرآن من فيه كما

Bu şiirin, Es-Süyûtî "Buğyet'ül-Vü'âtu"nda, (35) El-Kıftî "İnbâh'ür-Ruvât"ında, (36) ve Yâkût "Mu'cemü'l-Üdebâ"sında (37) Câmi'ul-Ulûm unvânıyla meşhûr Alî b. El- Huseyn b. Ali'z-Zarîr'il-İsbahânî'l-Bâkûlî'ye âit olduğunu söylemektedirler. bunlardan yalnız Yâkût, bu şiirin El-Bâkûlî'nin nazmı olduğunu söylediğini kayd ettikten sonra, "Ebü'l-Hasen'il-Beyhakî'nin bu beyitlerin El-Bâkûlî'nin kendi şiiri olmayıp, başkalarına âit olduğu kesinlik kazanmıştır." (38) dediğini nakl etmektedir. Ebü'l-Hasen'il-Beyhakî'nin ileri sürdüğü bu görüşe rağmen biz, Câmi'ul-Ulûm El-Bâkûlî'nin nahivdeki yerini, yazarı meçhûl olan bu kitabı yazacak güçte olup olmadığını ve eserlerinin neler olduğunu araştırma yoluna gittik. Zîra bu hususlar konuya ışık tutacak hususlardır.

Yâkût, Ebü'l-Hasen'il-Beyhakî'nin El-Vişâh adlı eserinden nakl ederek, Câmi'ul-ul-Ulûm El Bâkûlî'yi şöyle tanıtmaktadır:

"O, nahiv ve i'râbta, asrın en ileri gelenlerinin bekçi ve kapıcı kesildiği bir ka'bedir. Eserlerini görenler, onun daha önce geçenleri geçtiğini anlar.." (39)

(34) İrâbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 1/8.

(35) Es-Süyûtî, Buğye: 2/161.

(36) El-Kıftî, İnbâh'ür-Ruvât: 2/247-249.

(37) Yakût. Mu'cem'ül-Üdebâ: 5/182-183.

(38) Yâkut. Mu'cem'ül-Üdebâ: 5/183.

(39) a.g.e., 5/182.

Görüldüğü gibi El-Bâkûlî, üzerinde durduğumuz bu eseri yazabilecek güce fazlasıyla sâhibtir. Burada onun bir de kitaplarını belirlememiz gerekir. Zirâ üzerinde durduğumuz meçhul kitabın yazarı bu kitapta bazı kitaplarının isimlerini vermiştir. İsmi verdiği kitaplar eğer Bâkûlî'nin kitapları arasında da varsa, o zaman bu meçhûl kitabın, **El-Bâkûlî'**ye âit olduğu ortaya çıkacaktır.

El-Bağdâdî ve Zirikli, El-Bâkûlî'nin kitaplarını şöyle sıralamışlardır:

1. El-İstidrâk Alâ Ebî Alî-El-Fârisî
2. El-Beyân Fî Şevâhid'il-Kur'ân
3. Şerh'ul-Lüma' Li İbni Cinnî
4. El-Cevâhir'ul-Mücmel Fî şerh'il-Cümel li Abdilkâhir.
5. Keşf'ül-Mu'zılât Fî Nüketi'l-Meânî ve'l-İ'râb ve İeli'l-Kıraâtî'l-Merviyye Anî'l-Eimmeti's-Seb'a...
6. Keşf'ül-müşkilât ve izâh'ul-Mu'zılât Fî İel'il Kur'ân (40).

Kehhâle ve yâkût bunlar dışında bir de "El-Mücmel" adındaki kitabını kaydetmişler, Yâkût ise burada onun bir de: "Sana âyetlerin i'râbını değil de, sâdece manalarını dile getiren kavilleri içine alan bir kitap yazacağım.." dediğini zikr etmiştir. (41) Kehhâle ve Yâkût'un burada sözünü ettiği "El-Mücmel", yukardaki, "El-Cevâhir'ul-Mücmel Fî Şerh'il-Cümel Li Abdilkâhir" olabilir. Yâkût'un: "Kur'ân'ın sâdece manalarını dile getiren kavilleri içine alan bir kitap yazacağım." şeklinde işaret ettiği kitab ise Bâkûlî'nin yukardaki kitaplarından "**El-Beyân Fî Şevâhid'il-Kur'ân**" olabileceği gibi, bunlar dışında kaynaklarda yer almamış bir başka kitabı da olabilir. Yalnız Yâkût'un yukardaki ifâdesinden açıkça anlaşıldığı gibi, bu kitâb, Kur'ân'ın i'râbını değil de, sâdece manasını incelemeyi gâye edinmektedir. Dolayısıyla ister yukardaki kitaplarından biri olsun, isterse, bunlar dışında kalan bir başka kitabı... üzerinde durduğumuz kitab olamaz. Çünkü bu kitaba bir "i'râb'ül-Kur'ân" demek zor olmakla beraber, Kur'ân'ın sırf manalarına inhisâr ettirilmiş bir kitab demek imkânsızdır.

(40) El-Bağdâdî. Hediyye: 1/697.. Zirikî. El-A'lâm: 5/90.

(41) Kehhâle. Mu'cem'ül-Müellif-i: 7/75.. Yâkût. Mu'cem: 5/183-84 ve Es-Süyûtî. Buğye: 2/160.

Yukarda bu meçhûl kitabın yazarının, yine bu kitab içerisinde, bu kitabı dışında kalan bazı kitaplarına atıflarda bulunduğunu, bazen yaptığı bu atıflarda kitab ismi verdiğini belirtmiştik. Şimdi ismine işâret etmeksizin yaptığı atıfları bir yana bırakarak yalnız ismini verdiği kitaplarının neler olduğuna bir göz atmak istiyoruz. Bu gereklidir. Çünkü yukarda da işâret ettiğimiz gibi, eğer bu kitaplar arasında El-Bâkûlî'ye âit kitapların isimlerinden verilenler varsa, yazarını aradığımız kitabın gerçek sâhibi ortaya çıkmış olacaktır.

Yazarı meçhûl olan bu kitabın, Dr. İbrâhîm'ül-Ebyârî tarafından tahkîki yapılan baskısının ikinci cildinin 684. sayfasında müellifi:

إِنَّاخْتَرْنَاكَ فَاَسْتَمَعُ لِمَايُوحَى (42) âyetindeki (أَنَا) nin hemzesinin, daha önce geçen (نُوْدَى) nin mâmûlü sayılan (... أَنَى) ye bağlanarak üstün okunmasının câiz olmadığını anlatırken, Hamze'nin kırâetinin (أَنَى أَنَا رِيكَ) olduğu söylenmiştir. Oysa Hamze bu âyeti hemzenin fethi değil, kesri ile (إِنَى أَنَارِيكَ) şeklinde okur. Bu böyle olduğu halde, nasıl olur da bu kavli Hamze'ye haml eder?.. Biz bu meseleyi "El-Beyân" ve "El-İstidrâk" de zikrettik diyerek iki kitabının ismini verir (43).

Yazarın vermiş olduğu bu iki ismin her ikisinde câmi'ul-Ulûm El-Bâkûlî'nin kitapları arasında mevcuttur. Yalnız verildiği şekilde tek kelime hâlinde değil de, "El-beyân Fî Şevâhid'il-Kur'ân" ve "El-İstidrâk Alâ Ebî Alî'El-Fârisî" şeklinde... Yazarın bu kitaplarının isimlerini tek kelime hâlinde vermesi, hiç şüphesiz sözü uzatmamak içindir. Nitekim bu kitabında yapmış olduğu diğer bazı atıflarında kitaplarının kısa ismini bile vermemiş ve sâdece: "Biz bu meseleyi kitaplarımızın çoğunda geniş ve detaylı bir şekilde inceledik.." (44) ve "Biz bunu kitaplarımızın birçok yerlerinde zikr ettik." (45) gibi işâretlerle yetinmiştir. Bu yazarın kitaplarına tek kelimeyle işâretle yetinmesi kanaatimizce son derece tabfidir. Zira değil uzun kitab isimlerini, Sıbeveyh'in tek kelimelik ismini bile (س) harfiyle Ebû Alî'l-Fârisî'nin ismini de sâdece (فَا) ile vermiştir. (46)

Yazarın "El-Beyân" ve "El-İstidrâk" adlı eserlerinin isimlerini verdiğini

(42) Tâhâ sûresi, âyet: 13.

(43) İrâbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 2/684.

(44) İrâbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 1/113, 141.

(45) İrâbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 1/174.

(46) İrâbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 2/631.

belirttiğimiz paragrafta yer alan: "Hamze'nin kırâetinin (أنى أنا ريك) olduğu söylenmiştir, oysa Hamze bu âyeti hemzenin fethi ile değil kesri ile (إنى أنا ريك) şeklinde okur. Bu böyle olduğu halde nasıl olur da bu kavli Hamze'ye haml eder?!.."(47) tarzında sorduğu soruda: "Nasıl olur da bu kavli Hamze'ye haml eder?" dediği kimsenin kim olduğu anlaşılmamaktadır.

Biz aynı kitabın birinci cildinde yazarın aynı meseleyi ele aldığını gördük ve mezkur cildin 120. sayfasında şu ifâdelere yer verdiğini müşâhede ettik"

"(نودى ياموسى أنى أنا ريك...) âyetindeki hemzeyi üstün okuyanlara göre takdîr: (نودى يا موسى بانى أنا ريك...) şeklindedir. Çünkü sen: (ناديت زيدا بكذا...) dersin ...İki hemzeyi iki yerde de meksûr okuyanlara gelince bu. (قول) in ızmâri iledir. Takdîr: (

نودى يا موسى قائلا إنى أنا ريك) şeklindedir. Ebû Alî-El-Fârisî'nin EL-Hucce'deki kavli.. Hâizze'nin kavlindeki, hemzenin fethi ve nûnun teşdîdi ile: (أنا اخترناك) de böyle bir yanlıdır... El-Fârisî (أنا اخترناك) kavlinin (أنى أنا ريك) ye haml edildiğini zu'm etmiştir. Fe-sübhânellâh!.. Önce hemzenin fethi ile (أنى أنا ريك) okuyan Hamze, bu defa (وأنا اخترناك) okuyor. Bunu hemzenin fethi ile okuyan Hamze değil, İbnü Kesîr ve Ebû Amr'dir. Bu böyle iken nasıl olur da bu kavli Hamze'ye haml edebiliriz..." (48).

Yazarın bu ifâdelerinden, yukarda atıfta bulunduğunu aktardığımız "El-İstidrâk"ın Ebû Alî-El-Fârisî'ye karşı yazdığı "El-İstidrâk Alâ Ebî Alî El-Fârisî" adlı kitabı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zira üzerinde durulan mesele aynı meseledir. Kavlinin yanlış aktarıldığı ileri sürülen kişi her iki yerde de Hamze'dir. Üstün yada esre okunması söz konusu olan hemze aynı hemzedir. Belli ki yazar birinci ciltte ismini verdiği yanlış kavil aktarıcı Ebû Alî-El-Fârisî'nin ismini burada tekrârlamaya gerek görmemiştir.

Bu yazar Ebû Alî-Fârisî'nin ismini kitabının çeşitli yerlerinde sık sık tekrarlama ve onun fikirlerini amansız bir şekilde tenkîd etmektedir.

Meselâ: (باب ماجاء فى التزيل من حذف "أن" وحذف المصادر) ler ile mastarlar ve sıla ve mevsülû birbirinden ayırma... konusunu işlerken onun ismini beş yerde açıkça zikr ederek fikirlerini tenkîd etikten sonra (49) 2.

(47) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 2/684.

(48) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 1/120, 121.

(49) l'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 2/630-640.

cildinin 640. sayfasında ismini ızmâr ederek bir fikrini daha tenkîd etmiş ve meselenin geniş açıklamasını yine "El-İstidrâk" adlı eserine hâvale etmiştir. Buradaki ifâdesi de aynen şöyledir:

"Bu, onun (Ebû Alî-El-Fârisî'nin) sözüdür. O, iki zarfın bir mastara teallükunu kabûl etmemektedir. Bu ise (yâni iki zarfın bir mastara teallüku) ayrı iki zarf hakkında câiz olur. Söz konusu iki zarf ise müttefik olan zarflardır. Biz bunu "El-İstidrâk"te açıkladık..." (50)

Yazarın bu sözünün de, atıfta bulunduğu "El-İstidrâk"ın, "El-İstidrâk Alâ Ebî Ali-El-Fârisî" olduğunu gösteren ikinci bir delîli oluşturduğu görülmektedir.

Buraya kadar yazarın "El-Beyân" ve "El-İstidrâk" adlı kitaplarına yaptığı atıfları tahlîl etmeye çalıştık. Bunlardan "El-Beyân"ın, "El-Beyân fî şevâhid'il-Kur'ân" adlı eseri olması gerektiğini belirttik. "El-İstidrâk"ın de "El-İstidrâk Alâ Ebî Alî-El-Fârisî" adlı eseri olduğunu isbâtlamaya çalıştık. Burada onun; "El-Müstedrek" ve "Et-Tetimme" adlı iki eserine daha atıfta bulunduğunu kayd edelim. O, "El-Müstedrek"ine 3. cildinin 835 sayfasında: "Biz bunu "El-Müstedrek"te zikrettik." şeklinde, "Et-Tetimme"sine de 2. cildinin 595. sayfasında: "Ben bunu "Et-Tetimme" de açıkladım".. şeklinde işâret etmiştir.

Yazar burada "El-Müstedrek" şeklinde yaptığı atıfla "El-İstidrâk"ine işâret etmiş olabilir. Ancak "Et-Tetimme" sinin kaynaklarda hiçbir kaydına raslamadık.

BU MEÇHUL KİTABIN GERÇEK İSMİ NEDİR?

Bu kitabın mukaddimesindeki şiirin Câmî'ul-Ulûm El-Bâkûlî'ye âit olduğunu Es-Süyûtî, (51) El-Kıfî, (52) ve Yûkût'ül-Hamvî (53) nin ifâdeleriyle belirledik. Yazarının, bu kitabı içerisinde "El-Beyân", (54) "El-İstidrâk", (55) "El-Müstedrek" (56) ve "Et-Tetimme" (57) adlı kitaplarına atıflarda bulunduğunu tesbit ettik. Kitabının 2. cildinin 684. sayfasında: "biz bu konudaki

(50) İrâbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 2/640.

(51) Es-Süyûtî. Buğye: 2/161.

(52) El-Kıfî. İnbâh'ür-Ruvât: 2/247-249.

(53) Yâkût. Mu'cem'ül-Üdebâ: 5/182, 183.

(54) İrâbü'l-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 2/648.

(55) a.g.e., 2/640 ve 648.

(56) a.g.e., 3/835.

(57) a.g.e., 2/595.

açıklamalarımızı "El-Beyân" da zikr ettik" şeklinde atıf yaptığı "El-Beyân"ın, onun "El-Beyân Fî Şevâhid'il-Kur'ân"ı (58) olması gerektiğini, 2. cildinin 640. ve 684. sayfalarında: "Biz bu meseleyi "El-İstidrâk" de zikrettik" ve "Biz bunu "El-İstidrâk"de açıkladık" şeklinde atıf yaptığı "El-İstidrâk" in de, onun "El-İstidrâk Alâ Ebî Alî'l-Fârisî" (59) adlı eseri olduğunu aynı kitaptan deliller getirerek isbatlamaya çalıştık.

Kaynaklardan da El-Bâkûlî'nin altı kitabının isimlerini belirledik. Yazar, belirlediğimiz bu altı kitaptan ikisine atıfta bulunduğuna ve bir yazarın aynı kitabı içerisinde aynı kitabına atıfta bulunamayacağına göre, ismini aradığımız kitab, yazarın atıfta bulunouğu ve kitapları listesinde mevcûd olan "El-Beyân Fî Şevâhid'il-Kur'ân" ile "El-İstidrâk Alâ Ebî Alî'l-Fârisî" adlı kitapları dışında kalan bir kitab olması lâzım gelir. Böylece onun altı kitabından ikisi konu dışı kalmış olmaktadır. Geriye:

1. El-Cevâhir'ul-Mücmel Fî Şerh'il-Cümel Li Abdilkâhir,
2. Şerh'ul-Lüme' Li İbni Cinnî,
3. Keşf'ül-Mu'zılât Fî Nüket'il-Me'ânî ve'l-İ'râb ve İlel'il-Kıraât'il-Merviyye Ani'l-Eimmet'is Seb'a,
4. Keşf'ül-Müşkilât ve İzâh'ul-Mu'zılât Fî İlel'il Kur'ân'ı ile
5. Yazarın bu kitabında atıfta bulunduğu ve kaynakların zikr etmediği "Et-Tetimme" si kalmıştır.

Şimdi bunlardan "El-Cevâhir'ul-Mücmel Fî Şerh'il Cümel Li Abdilkâhir"ini ele alalım. İsminden de anlaşılacağı üzere bu kitab, Abdülkâhir'il-Cürcânî'nin "El-Cümel" adlı kitabına Bâkûlî'nin yaptığı bir şerhtir. Bakınız, Abdülkâhir'il Cürcânî'nin bu kitabı için Kâtib Çelebi neler söylemiş:

"Abdülkâhir'il-Cürcânî'nin "El-Cümel Fi'n-Nahv"i, "El-Cürcâniyye" de denilen bir muhtasardır. Beş fasıldan oluşmaktadır. I. fasıl, mukaddimât hak-

(58) Kâtib Çelebi. Keşf'uz-Zunûn: 1/263. El-Bağdâdî. Hediyye: 1/697. Kehhâle. Mu'cem'ül-Müellifin: 7/75. Yâkût. Mu'cem'ül-Üdebâ: 5/183. Es-üyûtî. Buğye: 2/160. Zirikli. El-A'Lâm: 5/90.

(59) El-Bağdâdî. Hediyye: 1/697. Yâkût. Mu'cem'ül-Üdebâ: 5/182, 183. Kehhâle. Mu'cem'ül-Müellifin: 7/75. Es-Süyûtî. Buğye: 2/160. Zirikli. El-A'Lâm: 5/160.

kında; 2. fasıl, fiillerin âmilleri hakkında; 3. fasıl, harflerin âmelleri hakkında; 4. fasıl, isimlerin amilleri hakkında ve 5. fasıl, münferid şeyler hakkındadır.... Bu kitabın birçok şerhleri vardır." (60) Kâtib Çelebi sözünü ettiği bu şerhleri sayıp dökmüş ve bunlardan birinin de Ebü'l-Hasen, Alf b. Huseyn'il-Bâkûlî'nin şerhi olduğunu kayd etmiştir. (61)

Görüldüğü gibi bu bir nahiv kitabıdır. İsmi aradığımız kitap ise, Kur'ân'ın nahvi, kırâtleri, irâbları ve manaları üzerinde duran bir kitaptır. Yoksa bir nahiv kitabının şerhi değildir. Üstelik yukarda verilen ve Bâkûlî'nin şerhini yaptığı kitabın bâblarıyla bu kitabın bâblarının birbiriyle hiçbir ilgisi yoktur. Dolayısıyla aradığımız kitabın bu kitab olması mümkün görünmemektedir.

Yazarın "Şerh'ul-Lüma' Li İbni Cinnî" adlı kitabına gelince, isminden de anlaşıldığı gibi, bu kitab da, Cinnî'nin "El-Lüma" adlı kitabının şerhidir. Kâtib Çelebi ve Zirikli İbnü Cinnî'nin bu kitabını "El-Lüma' Fi'n-Nahv" şeklinde vermişler ve nahivle ilgili bir kitap olduğunu tasrîh etmişlerdir. (62) Kâtib Çelebi ayrıca bu kitabı İbnü Cinnî'nin, şeyhi Ebû Ali'l-Fârisî'nin sözlerinden topladığını ve bu kitaba birçok kimselerin îtinâ gösterdiklerini ve üzerinde birçok şerhler yazdıklarını kayd etmiş; fakat bu şerhler arasında El-Bâkûlî'nin şerhine yer vermemiştir. (63)

Görüldüğü gibi, ismini aradığımız kitabın, Bâkûlî'nin, İbnü Cinnî'nin "el-Lüma"ına yazdığı bu şerh olması da mümkün görünmemektedir.

El-Bâkûlî'nin atıfta bulunduğu ve kaynakların, kitapları arasında zikr etmediği "Et-Tetimme"si ise, isminden anlaşıldığı gibi, bir tamamlayıcı, bir ek kitap görünümündedir.

Geriye El-Bâkûlî'nin "Keşf'ül-Mu'zılât Fî Nüket'il Meânî ve'l-İ'râb ve İlel'il-Kıraât'il-Meriviyye Ani'l-Eimmeti's-Se'a" sı ile Keşf'ül-Müşkilât ve İzâh'ul-Mu'zılât Fî İlel'il-Kur'ân" ı kalmış bulunmaktadır.

Kâtib Çelebi yazarın "Keşf'ül-Mu'zılât" ını "El-Keşf Fî Nüket'il-

(60) Kâtib Çelebi. Keşf'üz-Zunûn: 1/602.

(61) Kâtib Çelebi. Keşf: 1/603.

(62) Kâtib Çelebi. Keşf: 2/1562. Zirikli. El-A'Lâm: 5/90.

(63) Kâtib Çelebi. Keşf: 2/1562, 1563.

Me'ânî ve'l-İ'râb ve İlel'il-Kırâât'il-Merviyye An'il-Eimmet'is-Seb'a" şeklinde vermiş ve bir cild olduğuna işâret ederek: **الحمد لله حق حمده والصلاة** şeklinde başladığını kayd etmiştir. (64)

Dr. Ebyârî'nin tek yazmasından tehkîk ettiği meçhûl kitabın başlığı ile, Kâtib Çelebî'nin verdiği bu başlığı karşılaştırmak istedik, fakat ilk sayfası ve giriş kısmı kaybolduğundan buna imkân bulamadık. Yalnız Kâtib Çelebî'nin bu kitabı bir cild olarak belirlemesi ve yeni basılan kitabın ise üç cild hâlinde basılmış olması aradığımız kitabın bu kitab olamayacağını göstermez. Zirâ Dr. Ebyârî bu kitabın el yazmasının 490 sayfa olduğunu tasrih etmiştir. (65)

Yazarın, buraya kadar bir bir üzerinde durduğumuz ve aradığımız kitabı olamayacağını belirlediğimiz kitapları dışında kalan tek kitabı "Keşf'ül-Müşkilât ve İzâh'ul-Mu'zılât Fî İlel'il-Kur'ân"ı, kaynaklardan yalnız Yâkût zikretmiştir. (65) Diğer kaynakların zikretmemesine rağmen, yazarın bu isimde bir kitabı varsa bile o, "İlel'ül-Kur'ân" konuludur. Konusu İtibâriyle aradığımız kitabın işlediği konularla hiçbir ilgisi yoktur. dolayısıyla aradığımız kitabın El-Bâkûlî'nin: "**Keşf'ül-Mu'zılât Fî Nüket'il-Me'ânî ve'l-İ'râb ve İlel'il-Kırâât'il-Merviyye An'il-Eimmet'is-Seb'a"** adlı kitabı olması gerekir. Nitekim bu kitabın isminin ihtivâ ettiği: "Kur'ân'ın mana ve i'râb incelikleriyle yedi imâmdan rivâyet edilen Kırââtlerin illetlerindeki zor ve çözümsüz meselelerin açığa çıkarılması" şeklinde ifâde edilen, kur'ân'ın mana incelikleri, i'râb incelikleri, ve kırâât konuları elimizin altındaki kitapta tümüyle mevcuttur. Hatta, yukarda da bazı örnekleriyle açıkladığımız gibi, bu ismin müsemmânın aynısı olduğu söylenebilir.

Böylece bende, buraya kadar sıraladığımız delillerin ışığında, Zeccâc'a nisbet edilen "İ'râb'ül-Kur'ân"ın, Bâkûlî'nin mezkûr kitabı olduğu kanâati kuvvet kazanmış bulunmaktadır. El-Bâkûlî'nin bu kitabını Fuâd Sezgin ve BrocksImann gibi yeni kataloglardan da aradımsa da bulmam mümkün olmadı. Takdîr edileceği üzere dünya kütüphane ve kataloglarını tarama imkânına sâhip değilim. Fazla iddiâlı olmamakla beraber, diyebilirim ki, eğer Bâkûlî'nin bu kitabı bulursa, "İ'râb'ül-Kur'ân" adıyla yayınlanan meçhûl kitab olduğu görülecektir.

(64) Kâtib Çelebî, Keşf: 2/1493.

(65) İ'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc): 3/1102.

SONUÇ

Bu çalışma, Tefsîr ilimlerinin önemli bir bölümü olan "Îrâbü'l-Kur'ân" konusunda neşr edilmiş altı eserden biri ve kronolojik sıra itibâriyle ilki olarak yayın dünyasında yer alan bir kitabın üzerinde yoğunlaşan şüphe bulutlarını kısmen de olsa dağıtmıştır.

Zeccâc'ı ve eserlerini tanıtmış ve Zeccâc'a nisbet edilen Îrâbü'l-Kur'ân'ın onunla hiç bir ilgisi olmadığını kesin delillerle isbât etmiştir.

Muhakkiki Dr. Ebyârî'nin, bu kitabın Mekkî b. Ebî Tâlib'e âit olduğuna dâir ileri sürdüğü iddiaları ilmî delillerle bir bir çürütmüştür.

Bu kitabın mikaddimesinde yer alan şiirin Câmî'ul-Ulûm El-Bâkûlî'ye âit olduğunu çeşitli kaynaklara dayanarak isbâtlamış, buna ilâve olarak yazarının bu kitabı içerisinde başka kitaplarına yaptığı atıfları ve verdiği kitap isimlerini bir bir belirlemiş, belirlediği bu kitap isimlerinin, El-Bâkûlî'nin kitapları içerisinde de yer aldığını ortaya koymuştur.

El-Bâkûlî'nin böyle bir eseri yazmaya fazlasıyla muktedir bir âlim olduğunu, nahiv ve îrâbta asrın en ileri gelenlerinin kâbesi olduğunu ve kendisinden önce geçen büyük dilci müfessirleri geçtiğini tesbât etmiştir.

Bu kitabın muhtevâsına eğilerek, işlendiği konular, ele aldığı meseleler ve konularını inceleyiş biçiminden yararlanarak kitabı ve gerçek sâhibini belirleyici deliller getirmiştir.

Bu kitabın yazarının "El-İstidrâk" şeklinde kısa ismiyle atıfta bulunduğu kitabının tam ismini yine bu kitabında kullandığı ifâdelere dayanarak "El-İstidrâk Alâ Ebî Alf-El-Fârisî" adlı kitabı olduğunu belirlemiştir.

El-Bâkûlî'nin diğer eserlerini kaynaklardan çıkararak bu meçhûl kitapta atıfta bulunulan kitap isimlerini bunlarla karşılaştırmış; atıfta bulunulan kitap isimlerinden birinin tüm isim, birinin de kısa isim olarak Bâkûlî'nin kitaplarının ikisinin ismini tıpatıp tuttuğunu belirlemiştir.

El-Bâkûlî'nin atıfta bulunulan bu iki kitabı dışında kalan kitaplarını, kaynakları tarayarak bir bir araştırmış, konu ve muhtevâlarına nüfûz etmeye çalışarak aranan kitabın bunlardan biri olup olmadığını incelemiş ve nihâyet bu meçhûl kitabın isminin El-Bâkûlî'nin "Kesf'ül-Mu'zılât Fî Nüket'il-

Me'ânî ve'l-İ'râb ve İlel'il-Kırâât'il Merviyye Ani'il-Eimmet'is-Seb'a'sı olduğu kanâatine varmıştır.

El-Bâkûlî'nin bu kitabının bulunması hâlinde, meçhûl kitabın yazarı için kesinleşen sonucun, meçhûl isim için de gerçekleşip kesinleşeceğini belirlemiştir.

BİBLOYOGRAFYA

KUR'AN-I KERİM

ABDÜLBAKÎ. Muhammed Fu'âd

El-Mu'cem'ül-Müfehras Li Elfâz'ıl Kur'ân'il-Kerîm
Metâbi'uş-Şâ'b. 1378H.1958M.

EL-BAĞDÂDÎ. İsmâil Paşa Muhammed Emîn

Hediyet'ül-Arifîn. Esmâü'l-Müellifî ve Âsâr'ul-Musannifîn
Veẓârat'ül--Me'ârif'il-Celîyye. Matba'at'ül-Behiyye. İstanbul
1901 (I-II)

ED-DÂVÛDÎ. Şemsüddîn b. Alî b. Ahmed. (ö: 945H.)

Tabakât'ül-Müfessirîn. Tahkîk: Ali Muhammed Ömer. I.
Baskı. Mektebet'ül-Vehbe. Mütbaat'ül-İstiğlâl'il-Kübrâ. 1972
(I-II)

HATÎB'ÜL-BAĞDÂDÎ Ebû Bekr, Ahmed b. Ali. (ö: 436H.)

Târîhu Bağdâd Ev Medînet'üs-Selâm. Dâru'l-Kütüb'il Arabî.
Beyrût-Lübnân. (I-XIV)

İBNÜ'L-ENBÂRÎ. Ebü'l-Berekât, Kemâlüddîn Abdürrahmân b. Muhammed.

Nüzhet'ül-Elîbbâ Fî Tabakât'il-Üdebâ. Tahkîk: Muhammed
Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Dâru Nehzati Mısır. Matba'at'ül-Medenî.
Kâhire.

İBNÜ HALLİKÂN. Ebü'l-Abbâs, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. (ö:

681H.) Vefeyât'ül-A'yân Ve Enbâü Ebnâi'z Zemân. Tahkîk:
Dr. İhsân Abbâs. Dâru Sâdır. Beyrût (I-VIII)

İBNÜ HİŞÂM. Ebû Muhammed, Abdullâl b. Cemâlüddîn Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm'il-Ensârî (ö: 761H.) Muğnî'l-Lebîb An Kütüb'il-E'ârîb. Tahkîk: Muhammed Muhyiddîn Abdilhâmid. Matbaa ve târih yok.

İBNÜ'NEDÎM.

El-Fihrist. Gustav Flügel. Dr. Johannes Roediger. Mektebetü Hayyât. 1964. Beyrût-Lübân.

KÂTİB ÇELEBÎ. Mustafa b. Abdillâh, Hacı Halîfe.

Keşf'üz-Zunûn An Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn. Hazırlayanlar: Şerefüddîn Yaltkaya ve Rifat Bilge. Vekâlet'ül-Me'ârifil-Celiyye. Matbaa'tül-Behiyye 1360/1941 (I-II)

KAYAPINAR. Dr. Durmuş Ali.

Yazmalarının Tanıtımıyla İrâbü'l-Kur'ân Literatürü. Yazma. Konya-1988

KEHHÂLE. Ömer Rızâ.

Mu'cem'ül-Müellifîn. Terâcimü Musannif'l-Kütüb'il-Arabiyye. Mektebet'ül-Müsennâ. Beyrût. Dâru İhyâi't-Türâs'il-Arabî. Beyrût-Lübân. (I-XV).

EL-KİFTÎ. Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Yûsuf.

İnbâh'ür-Ruvât Alâ Enbâhi'n-Nühât. Tahkîk: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Matba'atü Dâr'il-Kütübî'l-Mısriyye. 1374/1955. I. Baskı (I-III)

ES-SUYÛTÎ. Celâlüddîn Abdürrahmân (ö: 911/1055)

Buğyet'ül-vü'ât Fî Tabakât'il-Lüğaviyyîn ve'n Nühât. Tahkîk: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Dâru İhyâi'l-Lüğatî'l-Arabiyye. 1964.

YÂKÛT. Şihâbüddîn Yâkût b. Ebî Abdillâh'il-Hamevî. (ö: 627H.)

Mu'cem'ül-Üdebâ. İrsâd'ül-Edîb İlâ Ma'rifeti'l-Edîb D.S. Margoligouth. Matba'at'ül-Hindiyye. Mısır. 1930 (I-VIII)

EZ-ZECCÂC Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Seriiyy (ö: 311H.) İ'râb'ül-Kur'ân (El-Mensûb İle'z-Zeccâc) Tahkîk: İbrâhîm'ül-Ebyârî. Vezârat'üs-Sikâfe ve'l-İrşâd. El-Müesseset'ül-Mısriyyet'il-Amme. Metâbi'ul-Emfriyye. Mısır-1963 (I-III)

ZİKİRLİ Hayruddîn.

El-A'lâm. Kâmûsü Terâcim Li Eşheri'r-Ricâli ve'n Nisâ. 2.
Baskı. (I-X)